

УДК 811.161.2'282.2

А. А. Сагаровський*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна***Напівдорозі створення діалектного словника Харківщини
(До 90-річчя професора Й. О. Дзендзелівського)**

Сагаровський А. А. Напівдорозі створення діалектного словника Харківщини. Стаття містить коротку характеристику деяких актуальніших праць проф. Й. О. Дзендзелівського, позаяк приурочена до 90-ліття видатного вченого; відзначено його великий внесок в українську лінгвістику (зокрема територіальну). Автор подає фрагмент масиву на „О” із 4-го тому „Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини)”; ідеться про багатство, цінність, оригінальність місцевих говіркових утворень.

Ключові слова: *Дзендзелівський Й.О., діалектна картотека, діалектна лексикографія, Діалектний словник Центральної Слобожанщини (Харківщини), мовленнєва територія.*

Сагаровский А. А. На полпути к созданию диалектного словаря Харьковщины. Статья содержит краткую характеристику отдельных актуальных работ проф. И. А. Дзендзелевского, поскольку приурочена к 90-летию выдающегося учёного; отмечен его большой вклад в украинскую (в частности территориальную) лингвистику. Автор представляет фрагмент массива на „О” из 4-го тома „Диалектного словаря Центральной Слобожанщины (Харьковщины)”; отмечено богатство, ценность, оригинальность местных речевых образований.

Ключевые слова: *Дзендзелевский И. А., диалектная картотека, диалектная лексикография, Диалектный словарь Центральной Слобожанщины (Харьковщины), языковая (речевая) территория.*

Sagarovski A. Halfway to the creation of a dialect dictionary of the Kharkiv region. The article contains a brief description of the individual important works prof. I. Dzendzelyvsky, as is timed to 90-anniversary of the outstanding scientist; marked by his great contribution into Ukrainian (in particular territorial) linguistics. The author presents the portion of the array to the "O" from the 4-th volume "Dialect dictionary of Central Slobozhanshchyna (Kharkiv region)"; noted the wealth, value, originality of local speech communities.

Key words: *I.Dzendzelyvsky, dependence file, dependence of lexicography, Dialectal vocabulary of Central Slobozhanshchyna (kharkov region), the language (speech) territory.*

Видатний діалектолог сучасності Й. О. Дзендзелівський лишив по собі незбагненно значну цінність й обсягом наукову, методичну, популяризаційну спадщину. За понад півстоліття активної творчої діяльності він опублікував (за різноманітними джерелами) близько 430 робіт [3:15–24; 9:24–48].

У широкому колі його інтересів були: лексикологія, лексикографія, етимологія, словотворення, українська і загалом слов'янська територіальна діалектологія, українська соціально-професійна діалектологія (арго кожухарів, кравців, дротарів, лірників, шахтарів, бурсацько-семінарський жаргон XIX ст.), історія мовознавства й ін. Й. О. Дзендзелівський повернув із небуття ім. М. Руберовського – укладача чи не найбільшого рукописного словника української мови (у 18 т.), надав немало нових фактів про життя і діяльність О.Павловського – автора першої друкованої граматики української мови.

Величезна заслуга Йосипа Олексійовича й у підготовці висококваліфікованих учених, адже під його орудою виготовлено понад двадцять кандидатських і чотири докторські дисертації. Не злічити доброзичливі науково-практичні консультації, поради, у яких він нікому не відмовляв (у тім числі й авторів цих рядків).

Про міжнародне визнання ученого, крім усього іншого, свідчить велика кількість закордонних публікацій (Вірменія, Молдова, Польща, Росія, Словаччина, Угорщина, Чехія тощо), також те, що Й. О. Дзендзелівський був членом Комісії Загальнослов'янського лінгвістичного атласу (ЗЛА), співголовою секції робочої групи ЗЛА, членом редколегії ЗЛА й ін.

Усе опубліковане вченим є цінне, значне, повчальне, але коротко зупинимось на вершинних, як нам здається, досягненнях, з-поміж яких слід згадати, наприклад, роботу „Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі” (Київ, 1969), у якій на великому (в основному діалектному) фактажі простежено результати контактування української мови з польською, словацькою, чеською, частково з південнослов'янськими мовами.

Мріючи про національний лексичний атлас і прагнучи дати дослідникам-експлораторам змогу здобувати якісний зіставний фактаж із усієї української мовленнєвої території, Й. О. Дзендзелівський уклав „Програму для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови” (Київ, 1984, 1987). Здається, що б там писати про якусь програму? Але це велика робота на 3611 питань і для вияснення близько 15000 позицій. Власне, після 1984 року майже всі регіональні діалектологічні питальники базувалися саме на „Програмі...” Йосипа Олексійовича.

ОДГОВОР –у, ч. 1. Відмовка, заперечення. *Одговори твоїї чуў – брехат' ти маєт'ір.*
2. Відмовляння, позбавлення, зняття наслання. *Іакош ње заговор, то до́лжин бут' і одговор.*

ОДДИРА́ТЬ [од:ира́т'] –ю, –єш, *перен.* Утинати, учиняти, щось несподіване, неочікуване. *Такé на та́нц'ах од:дира́, шо оча́м ни в'іриши.*

ОДДІ́Л [од':іл] –у, ч. Відділення від батьків синів чи дочок на самостійне родинне життя. *Уже́ молод'ата́м на́да й од':іл, хай живу́т' свої́м жит':а́м.*

ОДДІ́ЛЬНО [од':іл'но], *прис.* Окремо. *Не буде́ш жит' од':іл'но - ма́ла шче.*

ОДИНА́КОВИЙ –а, –е. Однаковий, схожий. *Одина́ков'і вони́ – шо той, шо та.*

ОДКРИВА́ЧКА –и, *ж.* Знаряддя, інструмент для відкривання (відкупорювання) чогось. *Та де та одкрива́чка д'ілас', шо йа тепе́р бу́ду з нев'ідкрито́йу ба́нкойу робі́т'?*

ОДЛІ́В [одліў] –а, ч. Нижня причілкова дошка чи жерстина, яка прибивається під таким кутом, щоб із неї стікала дощова вода. *Ход'ім, помо́жеш одліў ремо́нтува́т', а то дошч'і начну́ц':а, куди́ вода́ бу́де ст'іка́т'?*

ОДЛИЧА́ТЬ [одлича́т'] –ю, –єш. Відрізняти, розрізняти. *Уже́ ни ўс'і цв'іта́ одлича́йу – п'ідсл'і́нувата.*

♦**ОДЛІ́ЧНИК КРУ́ГЛИЙ.** Цілковитий відмінник. *Во́с'ім год'іў буў кру́глим одлі́чником.*

ОДЛЬО́Т [одл'о́т] –а, ч., *несхв.* Розбишака, шибайголова, хуліган. *Б'із ба́т'ка і ві́р'іс та́кім одл'о́том.*

О́ДМІЛ [о́дм'іл] –у, ч. Відмілина, мілина. *На о́дм'іл но́ч':у ра́ки вила́з'ат.*

ОДОВА́ –и, *ж.* Удова. *Оста́лас' одова́ з тр'ома́ д'іт'ми.*

ОДРІ́З [одр'із] –у, ч. 1.Відріз; відділена частина від цілого; відрізок. *По:дно́с' одр'ізи од пі́лки да́л'і.* 2.Місце одрізання, розпи́лу. *Одр'із р'і́ўний без зазубри́н.*

3.Певна кількість тканини, достатня для пошиття костюма, сукні тощо. *Набра́ла одр'із на пла́т':а.*

О́ДРУБА, *прис.* Чітко, виразно, повагом (про мовлення, дикцію). *Миха́йло ка́же, йак ора́тор, так о́друбa, шо ўс'і аж заслу́хуйу́ц':а.*

О́ДТЕПЕ́ЛЬ [о́т:епил'] –і, *ж.* Відлига, потепління. *Коли́ насту́пе о́т:епил', тод'і по́йдаў'ац':а про́л'іски.*

ОДТРЕПА́ТЬ [от:репа́т'] –ю, –єш, *док.* Побити. *Коли́ це ти усп'іў сус'і́ц'кого хло́пчика от:репа́т'?*

О́ДУРЬ [о́дур'] –і, *ж, несхв.* Одур, дурість. *О́дур' прихо́де низам'і́тно.*

ОДЧА́ЯНИЙ [одча́йаний] –а, –е. Відчайдушний. *Наш Дени́с та́кий одча́йаний, см'і́лівий.*

ОДЧИКМЕ́НЮВАТЬ [одчикме́н'уват'] –ю, –єш, *згруб.* Відрізати. *Йа ж тебе́ учи́ла пра́вил'но одчикме́н'увати мате́р'і́йу, а так н'і́хто не ши́є.*

ОДЧИ́СТИТЬ [оч:і́стит'] –стю, –иш, *док., перен.* 1.Побити. *Ба́т'ко у ме́не сі́л'ний – раз оч:і́стит', б'і́л'ше не захо́чец':а.* 2.Виляяти. *Бува́ло, йак зроби́ў шос' пога́не, ма́ти мене́ слова́ми оч:і́сте, а не бі́ли.*

ОДШЧІ́ТУВАТЬ [одшчі́туват'] –ю, –єш. Відраховувати. *Переста́н' одшчі́туват' ц'і д'е́н'ги – йа не воз'му́.*

ОДЯ́ГА [од'а́га] –и, *ж.* Одяг. *Ти ўс'у од'а́гу з'ібра́ў, н'іч'о́ не забу́ў?*

ОДШО́Т [одшчо́т] –у, ч. Відлік. *Ти почина́й одшчо́т от ц'о́го де́рева.*

ОЖИДА́ННЯ [ожида́н':а] –я, с. Очікування. *Син п'ішо́ў служі́т', а м ин'і́ оста́лос' т'і́ки ожида́н':а.*

ОЗІ́ЯТ [оз'і́ят] –а, ч. 1.Житель Азії, азіат. *Йак т'і оз'і́яти ў п'і́ска́х живу́т'?* 2.*Знев.* Невихована людина, варвар. *Н'і дра́стуй, н'і проши́чай – йак оз'і́ят.*

ОКАМЕ́ЛОК –лка, ч. Колода, колодка. *Не викида́й того́ окаме́лка, шче мо́же пригоди́ц':а.*

ОКАМУ́ЛЯТОР [окамул'а́тор] –а, ч. Акумулятор. *Йа, нав'і́рно, опозда́йу, бо у маши́н'і сі́ў окамул'а́тор.*

ОКАРЬО́К [о́кар'ок] –а, ч. Стегно. *Кажу́ ж тоб'і́, шо попа́ў ножо́м са́ме ў о́кар'ок*

ОКА́ЦІ́ЙНА [ока́ц'і́йна] –и, *ж.* Одне дерево акації. *Ока́ц'і́йну, шо за́стувала, зруба́ў шче м'і́й пра́д'ід.*

ОКА́ЦІ́Я [ока́ц'і́я] –і, *ж.* Акація. *Пройі́ж:а́ў йа мі́мо того́ до́му, а ока́ц'і́йі нема́, хтос' ізруба́ў.*

ОКОЛЕ́СА *прис.* Навколо, кругом, в обхід. *Околе́са п'ішо́ў, а не пр'а́мо.*

ОКОМУ́ЛЯТОР [окомул'а́тор] –а, ч. Акумулятор. *Йак окомул'а́тор с'і́ў, то зар'ади́т' на́да.*

ОКУРА́Т, *прис.* Якраз, точно, саме так. *Окура́т в об'і́д і син при́йі́хаў.*

ОКУ́ГА –и, *ж.* Куга. *А шо ти зна́йиши про оку́гу, т'і́ко, шо вона́ на боло́т'і росте́?*

ОЛЕ́НКА –и, *ж., ент.* Сонечко, невеликий жук. *Окура́тнен'ко, не розда́ві оле́нки, ба, та́кий ма́ле́н'кий жу́к.*

ОЛЯ́НДРА [ол'а́ндра] –и, *ж., бот.* Олеандр. *Мен'і́ нра́виц':а за́пах ол'а́ндри, а дочка́ йо́го не те́рпе.*

ОНИ́НО́. Частка, що характеризує миттєву, швидку дію, рух. *Они́но́, і поли́т'і́ла пті́чка.*

ОП'АЛКА –и, ж., заст. Мішок або торба для годівлі коней у дорозі. *Оп'алка була́ пуста́, а кон'а́ на́да корми́т'.*

ОП'ЄТЬ [оп'є́т'], прис. Знову. *Оп'є́т' ти ходи́ла ў магази́н і потра́тила ўс'і на́ш'і д'є́н'гу?*

ОП'ІЛКИ –ок, мн. Тирса, дрібні частинки, що падають з-під пилки. *Опи́лки си́пл'ац'а в'і́д де́рева.*

ОП'ІЛЬСІНА [оп'і́л'с'і́на] –и, ж. Апельсин. Оп'і́л'с'і́ни ж русту́т' у те́плих кра́йах, то́го й доро́г'і.

ОП'ІНД'ІЦ'ІТ [оп'і́нд'і́ц'і́т] –у, ч., мед. 1. Апендикс. *Була́ ў ме́не опе́рац'і́я – оп'і́нд'і́ц'і́т ви́р'іза́ли.*
2. Апендицит (хвороба). *Хвата́йе ме́не то́й оп'і́нд'і́ц'і́т. Мо́же, це ле́ка́рство ви́л'і́че од тако́ї́ бол'є́зн'і?*

ОП'ЛІН [опл'і́н] –она, ч. Широкий рухомий брус із двома ручицями на передку воза. *От лі́хо – ў нас на во́з'і опл'і́н злама́ўс'а – йак ми тепе́р?*

ОПОЛІСТІЙ –а, –е. 1. Огрядний. *Йа на́л'ака́ўс', бо та бабе́р'а така́ ополі́ста була́.*
2. Гіллястий, густий. *Ополі́стий дуб р'і́с ко́ло ма́миного до́му.*

ОПОСЛЯ [опосл'а́], прис. Опісля. *Опосл'а́ робо́ти мо́жна й од:иха́т'.*

ОРА́ТЬ [ора́т'] –орю, ореш. Кричати. *Хва́те ора́т' – лу́ч':е б за д'і́ло бра́лис'а.*

ОР'ІХ [ор'і́х] –а, ч. Горіх. *Хо́чеш ор'і́х? Йа то́б'і почи́ст'у.*

ОРО́Х, –у, ч., зрід. Горох. *Оро́х на́да замочи́т', шо́б бистр'і́ше звари́ўс'а.*

ОРУ́Д'ІЯ [ору́д'і́я] –ї, ж. Гармата. *На во́йн'і́ йа ўсе ко́ло ору́д'і́ї ходи́ў, хоч і мали́й шче бу́ў.*

ОРУ́ЖЖА [ору́ж:а] –и, ж., зрід. Зброя. *Напу́даў йа во́хра, а ору́ж:а у ме́не не зар'а́жана була́.*

ОСА́ДЬБА [оса́д'ба] –и, ж. Садиба. *Усе сво́йє ўре́м'я про́веде в'і́н у оса́д'б'і.*

ОСВА́ЛЬТ [осва́л'т] –у, –а, ч. Асфальт. *Осва́л'т укла́дали, маши́нами ма́су гар'а́чу вози́ли.*

ОС'ІС'О [ос'і́с'о́] част. При вказуванні на що-небудь близьке. *Ос'і́с'о́ шко́ла, а да́л'ше п'ішли́ дома́.*

ОС'ІС'ОВО́ЧКИ [ос'і́с'ово́чки] част., підсил. до **ОС'ІС'О**. *Ос'і́с'ово́чки т'у́л'па́ни, а да́л'ше цв'і́т'і́ў нема́йє.*

ОСТАНО́ВКА [остано́ўка] –и, ж. Зупинка, припинення. *Остано́ўка с'і́ўбі – то ў́же серйо́зне д'і́ло.*

ОСТР'І́ЙО [остр'і́йо] –я, с. Лезо. *Не бері́ за остр'і́йо – воно́ ж о́стре.*

ОСТ'Я́К [ост'я́к] –а, ч., бот. Остюк. *Ка́жут', шо́ ост'ако́м шос' л'і́ч'ат', та шо́, не зна́йу.*

ОТЛ'Ю́Т [отл'ю́т] –а, ч., фам. Тс, що **ОДЛ'Ю́Т**. *Оце́ дити́на, отл'ю́т, шо́ не ден', то дес' у́л'і́зе.*

ОТУ́ЛОК –лка, ч., заст. Втулка. *Оту́лок на ко́лес'і у бри́чк'і, а ў маши́ни то ў́же обо́йма.*

ОХВ'І́ШКА –и, ж., заст. Листівка, прокламація. *Пе́ред ви́борами охви́шок на́дайу́т' – п'і́ўго́да розтопл'а́ти мо́жна.*

ОХЛАЖДА́ТЬ [охлажда́т'] –ю, –єш. 1. Охолоджувати, знижувати температуру. *Пі́во сперва́ охладжа́, а то́д'і́ ў́же п'і́є.* 2. Заспокоювати, утихомирювати. *Спо́ричик'і́ў на́да охладжа́т', шо́б до ру́к ни́ дойшло́.*

ОХРА́НА –и, ж. Охорона, сторожа. *Ста́вили охра́ну на пол'а́, та то́лку н'і́йа́кого.*

О́ЧКІ –ів, мн. Окуляри. *Дай очкі́ – стара́, н'і́чо́го не бачу́.*

ОЧО́К –чка, ч., дит., зрід. Нічний горщик. *На́ша до́чка но́ч':у хо́де ў очо́к.*

ОШУ́РОК –рка, ч. 1. Залишок, шматок. *Ошу́рок од шку́ри оста́ўс'а – н'і́ туди́, ні́ с'уди́.*
2. *Перен., лайл. Фізично неповноцінна людина. Таки́х ошу́рк'і́ў, йак ти́, йа ў напе́рстк'і́ ба́чиў.*

Очевидно, зі статті можна зробити висновок, що харківські діалектологи посилено продовжують діло, розвивають і реалізують ідеї професора Й. О. Дзензелівського.

Матеріали навіть цієї невеликої публікації засвідчують цінність слобожанського фактажу, багатство й частково унікальність, оригінальність утворень цієї мовленнєвої території.

Самозрозуміло, що роботу з лексикографічного представлення ареалу слід активізувати й гідно завершити опублікуванням „Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини)”.

Література

1. Дзензелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології: Вступні розділи / Й. О. Дзензелівський. — Ужгород, 1966. — 99 с.

2. Дзензелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України (Лексика) : у 3 ч. / Й. О. Дзензелівський. — Ужгород, 1958—1993.

3. Дзензелівський Й. Українське і сло́жанське мовознавство : зб. праць / Й. Дзензелівський // Наук. тов. ім. Шевченка. — Львів, 1996. — 520 с.

4. Картотека Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківки-ни) / [авт.-уклад. Сагаровський А.]. — Х. : Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна (машинопис), 2010. — 30000 один.

5. Сагаровський А. А. Діалектний словник Центральної Слобожанщини (Харківщини) : у 4 т. / А. А. Сагаровський. — Х. : Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2010. — В електрон. вигляді.

6. Сагаровський А. А. Из досвіду укладання Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини) / А. А. Сагаровський // Лінгвістика : зб. наук. праць. — Луганськ, 2003. — Вип. 1. — С. 114—121.
7. Сагаровський А. А. Матеріали до Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини) / А. А. Сагаровський. — Х. : Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2009. — Вип. 1. — 305 с. — В електрон. вигляді.
8. Сагаровський А. А. Фрагмент діалектного словника Харківщини / А. А. Сагаровський // Волинь-Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіон. проблем. — Житомир : Північноукр. діалектол. центр Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка, 2001. — № 6. — С. 249—254.
9. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць / Українське і слов'янське мовознавство : міжнар. конф. на честь 80-річчя проф. Й. Дзендзелівського. — Ужгород : Ужгород. нац. ун-т, 2001. — Вип. 4. — 554 с.